

Я.В. ЧЕРНОПИЩУК. КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ЕТИМОЛОГІЯ ЗМІСТУ

Динамічне взаємоближення правових систем країн-членів Європейського Союзу актуалізують необхідність конституційно-правової регламентації конвергенції норм права та дослідження сутності процесів конституціоналізації у європейському правовому просторі. Виходячи з доктрини та правозастосовчої практики ЄС у статті резюмуються висновки щодо поняття та змісту конституціоналізації процесів євроінтеграції.

Ключові слова: конституціоналізація, європейська інтеграція, інтернаціоналізація права, європейське конституційне право, конституція ЄС, конституційно-правові цінності.

Динамичное взаимооближение правовых систем государств-членов Европейского Союза актуализируют необходимость правовой регламентации конвергенции норм права, а также исследование сущности процесса конституционализации европейского правового пространства. Исходя из доктрины и правоприменительной практики ЕС в статье представлены определённые заключения относительно содержательного понятия конституционализации процессов евроинтеграции.

Ключевые слова: конституционализация, европейская интеграция, интернационализация права, европейское конституционное право, конституция ЕС, конституционно-правовые ценности.

Dynamic approximation of legal systems of European Union member-states' creates urgent necessity of it's legal reclamation and the research in the essence of constitutionalisation in European legal space is predefined by the. On the assumption of scientific thoughts and EU's practice of interpretation the legal norms make it's possible to resume certain conclusions on the concept of constitutionalisation the European integration processes'.

Key words: constitutionalisation, European integration, internationalization of law, European constitutional law, constitution of EU, constitutional-legal values.

Проблеми конституціоналізації внутрішніх та зовнішніх відносин у контексті євроінтеграції України стають дедалі важливішими на державному і громадському рівнях. Саме з формуванням у 2004 році новодемократичного устрою в результат конституційно-правового реформування розпочався новий етап конституціоналізації зовнішніх відносин – євроінтеграційний. Роль конституційного права на зазначеному етапі як провідної, фундаментальної галузі права забезпечується через конституційно-правові норми, які слугують інструментом євроінтеграційних процесів України.

Важливим зрізом системи конституційного права, але на сьогодні малодослідженим в Україні, є національне і міжнародне, у першу чергу, європейське конституційне право. Саме завдяки та на підставі норм цієї правової системи реалізуються інтеграційні проекти ЄС у всіх галузях суспільного життя: починаючи з принципів єдиного економічного простору («внутрішнього» ринку ЄС) і завершуючи законодавством про візи, боротьбу зі злочинністю та інших заходах в рамках «простору свободи, безпеки та правосуддя» ЄС¹.

Подекуди спеціалісти, які досліджують правові проблеми європейської інтег-

© ЧЕРНОПИЩУК Яна Володимирівна – аспірант Одеської національної юридичної академії

рації, дотримуються думки, що право ЄС – це лише місцевий регіональний або субрегіональний різновид міжнародного права². Головний аргумент цієї концепції полягає у тому, що Європейський Союз заснований на підставі міжнародних договорів, та їх приписи утворюють первинне право ЄС. Тим не менш, неможна не побачити, що за своїм сутнісним змістом ці установчі акти нагадують конституційне законодавство національних держав. Вони визначають цілі та задачі інтеграції, предметну юрисдикцію інтеграційних об'єднань та її природу, порядок формування та діяльності інститутів, принципи взаємовідносин інтеграційних об'єднань як з державами-членами та третіми країнами, так і з міжнародними організаціями. Крім того, необхідно взяти до уваги, що міжнародний договір, необов'язково постає джерелом формування міжнародних організацій³. Теорія загальної європейської конституційної культури та права підтримується іншим розумінням конституційного феномена, який відрізняється від традиційного. За традиційним розумінням конституційного права, право та його механізми утворюють деяку монолітну систему, засновану на цінностях та притаманній їй ієрархії. Сучасна євроінтеграційна теорія конституційного права ґрунтується на загальних конституційних основах та принципах. Поняття «загальних правових основ та принципів» протиставлено нормам права та є фундаментальним фактором класичної теорії права: правова система базується на загальних принципах, з яких і формуються інші норми⁴. В свою чергу, видається найбільш вдалою в даному випадку позиція, що наявність сформованої європейської правової культури зобов'язує сучасного законодавця та конституційного суддю держави-члена Європейського Союзу визнати існування загальноєвропейського конституційного права.

Формування конституційних основ міжнародного публічного права проходить у якісно нових умовах, за яких предмет міжнародного комунітарного права та національного конституційного права набуває спільних рис, зокрема походять та орієнтуються на спільні загальнолюдські цінності в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина через формування й функціонування національного та міжнародного механізму їх захисту та гарантій⁵.

В результаті дослідження процесу конституціоналізації європейської інтеграції було виявлено лише незначну кількість наукових досліджень з даної тематики. Серед науковців, які приділяють увагу щодо усвідомлення та визначення феномену конституціоналізації М. Баймуратов, О. Батанов, І. Бондарь, М. Дамірлі, В. Зорькін, В. Кампо, П. Мартиненко, О. Олійник, М. Орзіх, А. Шайо, В. Шаповал та ін.

На дещо іншому рівні перебуває дослідження з питань тлумачення конституційно-правового забезпечення євроінтеграційних процесів серед західних вчених. Конституціоналізація суспільних відносин у країнах романо-германської правової сім'ї сприяє формуванню певних підгалузей конституційного права: конституційного цивільного права, конституційного адміністративного права, конституційного локального права тощо⁶. Публікації вчених Франції, ФРН, Польщі, Росії та інших країн свідчать про те, що праворозуміння феномену конституціоналізації в країнах з різними політичними режимами й конституційно-правовими традиціями певним чином-відрізняється.

Тим не менш, з різноманітних наукових ідей можна резюмувати, що конституціоналізація суспільних відносин, тобто розширення конституційних засад у різних сферах суспільно-політичного життя шляхом формування відповідними

органами влади правових позицій, полягає у зміцненні засад функціонування державного і суспільного життя як необхідної умови його розвитку. Завдяки конституціоналізації забезпечується потрібний рівень конституційного регулювання (з огляду на релятивістську природу інститутів громадянського суспільства та державної влади), а також гарантування, захист та охорона суспільних відносин.

Конституціоналізація суспільних відносин, залежно від органів державної влади, може здійснюватись як на рівні політичних суб'єктів, так і на рівні судових органів – через формування ними правових позицій, прецедентів. Останнє в більшій мірі стосується діяльності конституційних судів з урахуванням специфіки їх юрисдикції (формуючи свої позиції саме вони і конституціоналізують певні відносини). Тенденція конституціоналізації суспільних відносин стосується як публічного, так і приватного права. Так, наприклад у публічному конституціоналізація обумовлена розширенням конституційного захисту, зокрема, громадянських та політичних прав і свобод громадян, а також компетенційними спорами органів державної влади. Що ж до конституціоналізації приватного права, то в даному випадку вихідне положення базується на опосередкованій дії конституційних норм у визначенні та захисті особистих прав та інтересів громадян. Оскільки основні права громадян є системою цінностей, яка розглядається як вихідне конституційне положення, що впливає на усі галузі права, має пріоритет у розвитку законодавства, державного управління, правосуддя, тому кожна цивільно-правова чи соціально-правова норма має бути сумісною з цією системою і трактуватися відповідно до її духу.

Проблема конституціоналізації суспільних відносин у контексті євроінтеграції України – це насамперед проблема функціонування органів державної влади, а також участі народу в реалізації євроінтеграційного процесу. Проте, на думку П. Мартиненка, проблема конституціоналізації зовнішніх відносин – це не тільки проблема визначення інститутів влади в конституційному механізмі здійснення зовнішньої політики, а й проблема впливу «зовнішнього фактора» на розвиток вітчизняного конституціоналізму. В результаті цього зовнішня політика стає особливою сферою дії Основного Закону держави⁷.

Погоджуючись з такою думкою, тим не менш, треба зазначити, що конституціоналізація європейської інтеграції – це двосторонній взаємозалежний процес обміну правовими цінностями «наддержавної» та національних правових систем. На підтвердження цьому слугує приклад однієї з останніх новацій європейського конституціоналізму, якою є інтеграційні процеси, спрямовані на формування єдиного європейського правового простору. Реагування основних законів держав Європи на зміни, що відбуваються на континенті, здійснюються шляхом внесення до них поправок. Однак характер поправок різномірний. В конституціях одних держав він пов'язаний з виборчим правом (вибори членів Європарламенту), як наприклад, в Бельгії та Ірландії. В конституціях інших – з передачею певних повноважень держави міжнародним організаціям (Данія, Іспанія, Люксембург). В третій закріплюється необхідність інформування держави про намічені стосовно неї рішення інститутів ЄС (Фінляндія, Швеція)⁸. Чинні конституції країн-учасниць ЄС містять й інші статті, які визначають їх взаємини зі Європейським Союзом, співвідношення національних і загальноєвропейських правових систем.

Тенденція до конституціоналізації права міждержавного об'єднання вже відмічається багатьма вітчизняними та закордонними вченими. На думку одних вона полягає в тому, що національні норми конституційного права фактично пере-

ходять в право міждержавного об'єднання та укріплюються в ньому⁹. Прикладом щодо цього може бути вже наведений процес, пов'язаний з розробкою проєктів Конституції ЄС. Інші вчені визначають приблизно наступне: «Конституціоналізацію права міждержавного об'єднання можна визначити як процес втілюючи норм та принципів конституційного права різних країн в цілому на норми права міждержавного об'єднання»¹⁰.

Спроби прийняти саме єдиний уніфікований акт, що матиме юридичну силу Основного закону, тобто конституціоналізувати всі правові доробки та загально-правові цінності Європейського Союзу вже неодноразово мали місце в історії європейської спільноти та продовжують втілюватися і надалі, що лише зайвий раз підтверджує важливе значення процесів конституціоналізації та необхідність їх подальшого наукового обґрунтування.

Важливим зрізом системи конституційного права, але на сьогодні мало-дослідженим в Україні, є національне і міжнародне, у першу чергу, європейське конституційне право. На думку науковця Федоренко В.Л., феноменологія цього зрізу системи конституційного права пояснюється процесами глобалізації й універсалізації міждержавних відносин, а також утвердження наднаціонального конституційного права - конституційного права Європейського Союзу¹¹. Баймуратов М. О., наприклад, здійснив теоретичні розробки щодо концепції розвитку загальносвітового комунітарного права, яке в сучасних умовах виступає як конституційована основа міжнародного публічного права, закріплюючи та забезпечуючи гарантії прав та свобод людини¹².

Феномен конституціоналізації та інтернаціоналізації основних прав і свобод в останні декілька десятиліть став практично універсальним. Писані конституції і органи, наділені правом оцінювати конституційність законів, зараз існують в переважній більшості європейських країн, серед яких країни Східної Європи становлять нову хвилю приєднання.

Характерною рисою європейської конституціоналізації є зростання ролі конституційних та наднаціональних судів, що здійснюють судовий контроль законодавства. Судовий контроль таким чином в конкретних випадках порушення суб'єктивних прав і свобод покликаний гарантувати їх реальний захист, ефективність і доступність для всіх відповідно до загальноприйнятих конституційних європейських стандартів. При цьому забезпечується також їх гнучке тлумачення, що відповідає очікуванням сучасного суспільства.

Доктринальні основи системи прав і свобод як найважливіших гуманістичних цінностей в різних країнах відрізняються одне від одного.

Але, всі розбіжності, є щось об'єднуюче всі країни, в яких має місце феномен конституціоналізації та інтернаціоналізації основних прав і свобод: всі нації сприйняли ідеали права, які, навіть не будучи незмінними, проте є сукупністю ідей та уявлень, що вище за фантазії законодавців і конституційне правосуддя в цьому просторі, залишаються одним з найпотужніших способів збереження status quo.

У якості інструменту розв'язання завдання подальшого інституційного розвитку ЄС повинна розглядатися конституціоналізація об'єднаної структури влади, надання їй характеру квазідержавної та трансформація Євросоюзу в нову, достовірно інтегровану систему, яка була б свого роду аналогом сучасної національної держави, повноцінним учасником міжнародних відносин. До того, як така система буде перетворена в інституційну структуру особливого роду, що

існує на даний час, можуть і повинні вноситися різносторонні, перш за все внутрішньосистемні, удосконалення.

Таким чином, очевидно, що *de facto* відбувається запозичення (наслідування) конституційно-правових норм країн-членів ЄС та зворотній процес, тобто намагання законодавчим органом ЄС виробити такий єдиний нормативний акт, що уніфікує загальні принципи права, фундаментальні політико-правові цінності, норми новоствореного європейського конституційного права та визначить лад Європейського Союзу у Єдиному акті, що матиме вищу юридичну силу.

На підставі аналізу результатів останніх перетворень ЄС можна констатувати, що основна концепція, яка б мала наслідком інтеграційний проект і яка була б для всіх учасників європейського об'єднання, відсутня. Підтвердженням тому є неузгодженість політико-правових інтересів країн-членів ЄС щодо можливості підписання Договору про Конституцію Європейського Союзу, тенденції до поглибленої співпраці і перенесення інтеграційних ініціатив на рівень держав-членів, а також актуалізація дискусій щодо конституціоналізації європейської інтеграції.

Суть конституціоналізації (у сенсі суспільних відносин) полягає у зміцненні засад функціонування державного і суспільного життя як необхідній умові його розвитку. Завдяки конституціоналізації забезпечується потрібний (з урахуванням змін і перспектив розвитку інститутів влади, демократії та громадянського суспільства) рівень конституційного регулювання, гарантування, захисту та охорони суспільних відносин. У результаті, як свідчить досвід розвинутих держав, така конституціоналізація сприяє стабільності та наступності їх конституційно-правового розвитку¹³.

Виходячи з викладеного, видається, що найбільш точно характеризує природу феномена конституціоналізації наступне визначення: «...конституціоналізація – процес, орієнтований не тільки на приведення суспільних відносин у відповідність конституційним вимогам та постулатам, але ж й на «примішування» конституційних ідей і норм до іногалузевих правовідносин»¹⁴. Можливо додати, що у контексті процесів європейської інтеграції конституціоналізація полягає у запозиченні конституційно-правових цінностей та нормативів правових систем країн-членів Європейського Союзу до системи права ЄС та його нормативно-правових основ, що в результаті і утворює правові надбання Співтовариства та породжує відображувальний ефект процесів конституціоналізації у формуванні уніфікованого правового акту конституційного характеру.

У разі розгляду даного визначення крізь призму європейської інтеграції вимальовується картина функціонування всього складного комплексу тих явищ, процесів, процедур у європейському правовому просторі, які позначаються як конституціоналізація.

1. Четвериков А. О. Законодательство и правовые акты Европейского Союза в соответствии с Лиссабонским договором 2007 года // LEX RUSSICA (научные труды МГЮА). – 2008. – № 6. – С. 1545. 2. Капустин А. Я. Европейский Союз: интеграция и право. – М.: УДН, 2001. – С. 69. 3. Энтин Л. М. Право Европейского Союза: основные категории та понятия: Учебн. пос; ОНЮА – Одесса: Юрид. л-ра, 2003. – С. 11. 4. Venizelos Ev. European Constitution: A Challenge for Constitutional Theory // The Constitution of the European Union / Ev. Venizelos. – London, 2003. – P. 20. 5. Баймуратов М. А. Конституционное право Украины в системе мирового коммуитарного права // Конституционное право Украины; под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. – Х., 2008. – С. 228. 6. Roux A. Le droit constitutional local. – Paris.:Economica, 1995. – P. 111.

7. *Мартиненко П. Ф.* Насиченість державного права України міжнародним правовим порядком: конституційний аспект // Конституція і конституціоналізм: вибіркові проблеми: зб. наук. пр.; відп. ред. П. Ф. Мартиненко і В. М. Кампо. – К.: Купріянова, 2007. – С. 256. 8. *Окуньков Л. А.* Конституционное развитие европейских государств // Конституции государств Европы в 3-х т. – Т. 1. – 2001. – С. 38. 9. *Battini S.* The globalization of Public Law / S. Battini // Internationalization of Public Law. – London, 2006. – P. 29. 10. *Курс конституционного права Украины. Основы теории конституционного права. Общая часть : учебник / под ред.: М. А. Баймурагова, А. В. Батанова.* – Т.1. – Х.: Одиссей, 2008. – С. 655. 11. *Федоренко В. Л.* Теоретико-методологічні проблеми системи сучасного конституційного права України // Право України. – 2007. – № 2. – С. 24. 12. *Кампо В.* Конституціоналізація зовнішніх відносин України: євроінтеграційний аспект // Вісник Конституційного суду України. – 2007. – № 6. – С. 228. 13. *Баймуратов М. А.* Цит. праця. – С. 52. 14. *Орзіх М. П.* Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Одеса: Юридична література, 2009. – Т. VIII. – С. 122.